

Een oogje op onderzoek

Discipline-eigen onderzoekend vermogen in de kunsteducatie

De opleiding Docent Beeldende Kunst en Vormgeving (DBKV) leidt docenten op om vanuit hun eigen beeldende capaciteiten hun leerlingen te helpen beelden te maken¹. Studenten van een dergelijke opleiding geven daardoor op twee manieren vorm aan de wereld: door zelf beeldend werk te maken en daar anderen in te stimuleren en te begeleiden. Het onderzoeksproces is een vanzelfsprekend onderdeel van deze beroeps- en opleidingspraktijk. Studenten ontwikkelen namelijk door het doen van onderzoek producten, diensten en handelingen die een mogelijk antwoord of oplossing zijn voor vraagstukken uit de artistieke en educatieve praktijk.

De onderstaande afbeelding is een kunsthistorische spin-off van de internetmeme die vaak betiteld wordt als 'jealous girlfriend' of 'distracted boyfriend' (zie: https://en.wikipedia.org/wiki/Distracted_boyfriend_meme) op basis van het schilderij 'David Garrick Between Tragedy and Comedy' (1761) van Joshua Reynolds. Een 'meme' is een concept, zoals een afbeelding, dat zich via het internet van persoon tot persoon in een hoog tempo verspreidt waarbij vaak telkens iets – vaak de tekst – veranderd wordt ten opzichte van het origineel, waardoor de betekenis verandert

Aanleiding en context

Volgens emeritus hoogleraar Theorie van Onderzoek in de Kunsten Henk Borgdorff zijn er verschillende benaderingen gebruikelijk in het kunstonderwijs om tijdens het onderzoeksmatig handelen informatie te verzamelen en te genereren. Hij noemt daarbij onder andere het kleinschalig empirisch onderzoek naar de effecten van leerstrategieën in de kunstvakken in het voortgezet onderwijs, door gebruik te maken van sociaalwetenschappelijke methoden en technieken als participerende observatie, interviews en geschaalde vragenlijsten (Borgdorff, 2015).

Het beeldende karakter van een opleiding tot kunstvakdocent vraagt volgens Borgdorff echter een meer discipline-eigen wijze van onderzoek doen, die hij eveneens beschrijft:

het artistiek onderzoek. Dat is een vorm van onderzoek waarin een kunstenaar door het bedenken, maken en uitvoeren zelf zijn of haar artistieke of educatieve praktijk onderzoekt (Borgdorff, 2015). De opleiding DBKV van NHL Stenden Hogeschool stelde zichzelf daarom de vraag hoe op basis hiervan het discipline-eigen onderzoekend vermogen van studenten kan worden getypeerd en gestimuleerd. In dit artikel wil ik deze onderzoeksbenadering en de mogelijkheden die het biedt verkennen en deze spiegelen aan de mate waarin deze benadering door studenten wordt toegepast binnen de opleiding. Behalve dat dit artikel een kennismaking is met deze benadering, dient dit als basis voor vervolgonderzoek over de positie van onderzoek binnen de kunstvakopleidingen ten opzichte van andere lerarenopleidingen.

¹ En natuurlijk ook om op die manier kwesties bespreekbaar te maken, aan de orde te stellen, en te inspireren en dus hun beeldende capaciteiten inzetten als middel om te 'verbeelden'.

Johanna van der Vegt, *Fidget with me* (2018)

Wat is artistiek of Arts-Based onderzoek?

Artistiek onderzoek is volgens Borgdorff het onderzoek *in* en *door* de kunsten: een kunstenaar onderzoekt zijn of haar artistieke of educatieve praktijk door het bedenken, maken en uitvoeren zelf en verkrijgt daardoor nieuwe inzichten die hij kan articuleren, documenteren en presenteren (Borgdorff, 2015). Volgens Borgdorff worden hierbij de onderzoeksvragen ingegeven door wat in de eigen artistieke praktijk speelt. Bij artistiek onderzoek wordt het onderzoek groten-deels *in* het maken en spelen uitgevoerd en is het *maken* van het artistieke *product* dus onderwerp van het onderzoek, maar ook context, methode én uitkomst.

Een voorbeeld van een vorm van artistiek ontwerponderzoek wordt gedemonstreerd in het afstudeerwerk van Johanna van der Vegt. Zij ontwierp sieraden voor kinderen, jongeren en andere mensen met Autisme en ADHD. Toen fidgetspINNERS een grote rage vormden onder jongeren in het voortgezet onderwijs werd wel beweerd dat het friemelen aan deze kleine objecten de

concentratie zou kunnen verhogen. Johanna ging naar aanleiding daarvan op zoek naar een esthetisch verantwoord en theoretisch onderbouwd ontwerp: "Mijn eindwerk is een collectie friemel-kettingen. Deze kettingen moeten jongeren helpen focus of juist rust te vinden tijdens een les of gesprek. In de literatuurstudie in het gedeelte fidgeting kun je lezen dat friemelen hierbij kan helpen." De combinaties van materialen, kleuren, vormen, en texturen die in de sieradencollectie te vinden zijn nodigen uit om met de 'kralen' te spelen. Johanna maakte aannemelijk dat het friemelen aan de kettingen leerlingen helpt om de aandacht te richten en rustig te worden. Daarmee heeft haar artistieke werk een educatief effect. De kettingen vormen hier dus zowel het artistieke *product* als het onderwerp, methode en de uitkomst van het onderzoek.

Arts-Based Research

Zoals hierboven is geschetst kan een creatief maakproces, dat resulteert in een artistiek product, worden gezien als een vorm

van onderzoek. Echter, niet elk onderzoeksproces binnen de kunsteducatie zal leiden tot een artistiek product. Immers, niet elke onderzoeker zal een beeldend werk willen of kunnen maken. Als een onderzoeker gebruik wil maken van kunst als middel en onderwerp, zonder dat dit noodzakelijkerwijs de uitkomst is, kan gebruik worden gemaakt Arts-Based Research (ABR).

Arts-Based Research is een set van onderzoeksmethodes (of -benaderingen) die zijn oorsprong heeft in de creatieve therapie (McNiff, 1998). Dit wordt door onderzoeker Pim van Heijst van het lectoraat Participatie en Stedelijke Ontwikkeling omschreven als op kunst gebaseerd onderzoek, dat wil zeggen onderzoek waarin gebruik wordt gemaakt van kunst (Van Heijst et al., 2019). Verschillende kunstvormen kunnen daarbij worden gehanteerd: beeldende kunst, drama, muziek, poëzie, literatuur, et cetera. Deze kunnen worden ingezet in elke fase van het onderzoeksproces: zowel bij het opstellen van de onderzoeksopzet, als bij het verzamelen van data, de analyse daarvan en bij het presenteren van de resultaten. Per onderzoek en per fase kan worden bepaald of en welke kunstvorm wordt ingezet (Van Heijst et al., 2019; Leavy, 2015).

Photo-elicitation en photovoice

Zowel Van Heijst en anderen (2019) als Leavy (2015) erkennen dat Arts-Based Research relatief nieuw is en dat de als dusdanig aangeduide en gehanteerde methodieken vaak nog sterk in ontwikkeling zijn en onderwerp van discussie. Leavy stelt daarom: "Arts-based researchers are not "discovering" new research tools, they are carving them" (2015, p. 21). Voor het aanscherpen en toe-eigenen van onderzoeksinstrumenten worden verschillende manieren van onderzoek uit andere gebieden uitgeprobeerd en aangepast. Zo is er een aantal meer vastomlijnde methodes te beschrijven voor het genereren

en verzamelen van visuele data, die ook binnen andere wetenschapsgebieden worden gebruikt. In deze 'visual research methods' maken afbeeldingen integraal onderdeel uit van het onderzoek en dienen deze niet om een bepaald gedeelte van de tekst te illustreren (Vanderveen, 2016). Deze afbeeldingen kunnen verschillende vormen aannemen: tekeningen, schilderijen, kaarten, diagrammen, foto's, video's, et cetera.

Voorbeelden van deze methodes zijn 'photo-elicitation'² en 'photo-voice'. Cultureel geograaf Gilian Rose omschrijft in haar boek 'Visual Methodologies' (2016) deze als onderzoeksmethoden waarbij foto's (of andersoortige beelden) worden gebruikt tijdens een interview. De onderzoeker kan deelnemers vragen om één of meerdere foto's te maken of te verzamelen, die vervolgens worden gebruikt om te bespreken tijdens een interview. Respondenten worden hierbij gevraagd om te reageren en te reflecteren op de afbeeldingen (of objecten). Zowel bij photo-elicitation en photo-voice levert een deelnemer een actieve bijdrage aan de dataverzameling of -analyse van het onderzoek door afbeeldingen te maken, te verzamelen of te selecteren. Dit geeft hun een centrale rol in het onderzoeksproces waarin ze als expert hun inzichten en ervaringen delen met de onderzoeker. Vandaar dat vaak wordt gesteld dat deze methoden bijdragen aan de 'empowerment' van deelnemers.

Het reflecteren op afbeeldingen als onderzoeksmethode wordt onder andere toegepast in het onderzoek van Machteld Schoenmaker. Machteld was tijdens haar artistieke ontwikkeling gedurende de opleiding geïnteresseerd geraakt in 'zentangle' een tekentechniek waarbij patronen worden getekend, waarbij de voortdurend herhaalde handeling een meditatief effect heeft. Ze vroeg zich daarbij af of ze tijdens haar stage in het voortgezet onderwijs deze

2 'elicitation' betekent 'ontlokken' of 'opwekken'

ervaring op haar leerlingen kon overbrengen. Ze deed onderzoek naar de achtergrond van deze manier van tekenen om hier een lesontwerp op te baseren. Naast dat ze het effect van deze les op haar leerlingen observeerde, besprak ze de ervaring met hen. Ze reflecteerde samen met hen hierop naar aanleiding van de door hen gemaakte tekeningen. Op deze manier wist ze haar artistieke met haar educatieve praktijk te verbinden. Dit leverde voor Machteld ook weer nieuwe inzichten op om te verwerken in nieuw artistiek werk dat bestond uit een performance waarin ze de werking van de tekentechniek en het effect op anderen verder verkende.

Wat is de meerwaarde van Arts-Based Research?

Arts-Based Research (ABR) is volgens Leavy (2015) geschikt om onderzoeksvragen waarin theorie en praktijk met elkaar zijn vervlochten op een holistische en geëngageerde manier te beantwoorden. ABR maakt het volgens haar mogelijk om vragen op een andere manier te stellen en te beantwoorden, om geheel nieuwe vragen op te roepen en een ander, niet-academisch geschoold publiek te bereiken met de onderzoeksresultaten. Kunst is daartoe in staat omdat het – direct of indirect – onze lichamelijke en zintuiglijke kan aanspreken. Kunst is hiervoor geschikt “omdat

Machteld Schoenmaker, Triangle (2018)]

muziek, poëzie of beelden goed in staat zijn om betekenis te geven aan zorgen, emoties en gevoelens. Het is een aanvulling op de cognitieve dimensie van kennis, en voorziet zo in een affectieve dimensie van kennis" (Van Heijst et al., 2019, p. 15). Hoewel er nog discussie is over de precieze aard van ABR, lijkt het een vorm van onderzoek te zijn waarbij kunstobjecten of artistieke maakprocessen worden ingezet, waarbij informatie ontstaat doordat onderzoekers en respondenten met objecten of materialen interacteren, waardoor een ander betekenisgevingsproces wordt aangesproken, dat niet direct verbaal kan worden opgeroepen of weergegeven.

ABR kan zowel worden gebruikt tijdens het verzamelen van data, als in de rapportage van het onderzoek. Op deze manier lijkt het mogelijk om inzichten opgedaan tijdens een onderzoek te delen met een bredere doelgroep. ABR maakt het namelijk mogelijk om onderzoeksresultaten op een beeldende en affectieve manier te presenteren:

"Research findings are not replicated in their "raw" form for audiences but rather made sense of (through analysis and interpretation) and then represented in a distilled, coherent, carefully crafted format" (Leavy, 2015, p. 36).

Uiteindelijk is dat wat onderzoek moet zijn: "a process of investigation leading to new insights *effectively shared*" (Research Excellence Framework, REF; eigen cursivering). Het effectief delen van inzichten kan dus worden bereikt door een prikkelende of aantrekkelijke, coherente, zorgvuldig gemaakte presentatie van resultaten. Van Heijst (2019) noemt dit de esthetische waarde en evocatieve kracht van het onderzoek.

De esthetische en evocatieve kracht van de presentatie van onderzoeksresultaten wordt bijvoorbeeld gedemonstreerd in het onderzoek van Jurre Huitema. Hij koos voor een onconventionele, maar innovatieve vorm om zijn onderzoeksrapportage te presente-

ren. De aanleiding voor het onderzoek was zijn persoonlijke visie als museumdocent dat iedereen van kunst zou moeten kunnen genieten. Daarvoor deed hij tijdens zijn stage bij Museum Dr8888 in Drachten onderzoek naar de wijze waarop hij als museumdocent het 'cultureel zelfvertrouwen' van bezoekers door gesprekstechnieken tijdens rondleidingen kon stimuleren. Hij toonde in de rapportage door middel van zowel tekeningen als tekst de opzet, de uitvoering, de resultaten en de bevindingen van het onderzoek. Op deze manier kon hij zijn tekeningen ruimtelijk ordenen en daarin een logische samenhang aan te geven en hoefde hij minder te schrijven. In de geschreven 'bijlagen' van de rapportage bevindt zich de data waarop de beeldende rapportage op is gebaseerd. Op deze wijze benutte hij de kracht van beelden om zijn resultaten voor een breder publiek inzichtelijk te maken.

Tot slot

De opleiding DBKV van NHL Stenden wil, afhankelijk van de praktijksituatie, stimuleren dat studenten uit zowel sociaal-wetenschappelijke als de hierboven beschreven artistieke onderzoeksbenaderingen kunnen putten omdat deze manier van onderzoeken en werken lijkt aan te sluiten bij de identiteit van een kunstvakopleiding en de unieke kwaliteiten en het vakmanschap van haar studenten. Deze discipline-eigen manier van onderzoek kan worden getypeerd als een creatief maakproces dat wordt gewaardeerd als een innovatief onderzoeksproces, waarbij denken en doen samengaan en waarvan reflectie en validatie voortdurend onderdeel zijn.

De bovengenoemde onderzoeksprojecten van studenten getuigen hiervan, maar reflectie op deze onderzoeken roept ook de vraag op hoe de opleiding dit discipline-eigen onderzoekend vermogen kan stimuleren en hoe studenten dit gedurende de opleiding ontwikkelen. Hiertoe wordt in een vervolgonderzoek gekeken naar de opvattingen van docenten over de ontwikkeling van het onderzoekend vermogen in de lerarenoplei-

dingen van de Academie VO & MBO van NHL Stenden en wordt het tijdens specifieke curriculumonderdelen ontwikkelde onderzoekend vermogen zoals beoogd door docenten, vergeleken met het proces zoals dat vorm krijgt bij studenten. Op deze manier kan eveneens worden nagegaan in hoeverre artistiek onderzoek en ABR een expliciete rol of meerwaarde kan hebben. Dit kan resulteren in een scherper beeld van het discipline-eigen onderzoekend vermogen en welke didactische principes kunnen worden ingezet om dit te ontwikkelen.

Literatuur

- Borgdorff, H. (2015). Onderzoek in het kunstvakonderwijs. *Cultuur+Educatie*, 15(43), 8-18.
- Leavy, P. (2015). *Method meets art: Arts-Based Research Practice*. Guilford Publications.
- McNiff, S. (1998). *Art-based Research*. Jessica Kingsley Publishers.
- Research Excellence Framework. (2020). *Assessment framework and guidance on submissions, Appendix C*. https://www.ref.ac.uk/media/1447/ref-2019_01-guidance-on-submissions.pdf
- Rose, G. (2016). *Visual methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials*. Sage.
- Vanderveen, G. (2016). 'Zal ik je eens wat laten zien? Over visuele onderzoeksmethoden'. *Justitiële verkenningen*, 2016(1), 96-118. Boom Juridisch.
- Van Heijst, P., De Vos, N., & Keinemans, S. (Red.). (2019). *Arts-Based Research voor het sociaal domein: Op kunsten gebaseerd praktijkgericht onderzoek*. Uitgeverij Coutinho.

Floris de Jonge is docent bij de opleiding Docent Beeldende Kunst en Vormgeving en onderzoeker bij het lectoraat Vitale Vakdidactiek aan NHL Stenden hogeschool.

